

Čie telá zavážia?

Ľubica Kobová

04. 04. 2011

Chcela by som začat' príbehom o tele, ktorý sa odohral niekedy pred druhou svetovou vojnou v uliciach Bratislavy. Jeho rozprávačom je Ján Rozner. „ ...a vyrazil za mnou, aby som mu neušiel, už sa o tom nedalo pochybovať, prihovoral sa mi, že ma tu už viac ráz videl, a s tým mi podal ruku, áno, aj ja som ho tu už viac ráz videl, a keby to aj nebola bývala pravda, tiež by som mu bol stisol ruku, keď mi ju podal, zoznámili sme sa teda, hoci sme sa nepredstavili, on mal ruku trochu spotenú, dost' malú a mäkkú, aj jeho tvár hľadela na mňa trochu vytreštene a neisto, možno ešte povedal nejakú vetu o čitárni, ale vzápätí začal mlieť, čo si zrejme prichystal, ten svoj prechod, aby sa dostal k veci, už sa naň nepamätám, len som pochopil, že niečo odo mňa chce ten muž v ošumelom zvrchníku a ošumelom klobúku, s plet'ou hnedastou a zhrubnuto zrnitou, niečo chcel a nebol si celkom istý, preto hovoril takmer úctivo, chvíľami až prosebne, a pritom naliehavo, náhlivo a skoro pošepky, čo preboha môže odo mňa chcieť a prečo to rovno nepovie, cítil som sa nepríjemne a najradšej by som mu bol podal ruku a znovu vykročil k trati...”

Ján Rozner

"...prečo hovorí tak dôrazne a mumlavo, až prehĺta slová, a pritom tak neisto... už pred hodnou chvíľou skončil svoj prechod, zrejme sa dostal k veci, aj keď ja som ďalej nič nechápal; kamsi ma volal, nie k sebe do bytu, kamsi do suterénu niektorého domu, na dolný koniec schodišťa, kde za železnými či drevenými dverami sú pivničné kliečky nájomníkov, aj kdesi ukázal rukou, kde by sme mali ísť spolu do suterénu, chcel ma odvieť do tmy, uniesť *spred očí ľudí*, odrazu som sa ho začal báť, odrazu tu bol niekto, kto ma chcel uniesť či iba kamsi odvieť, kde je tma, *kde nie sú ľudia...*"

Rozner, filmový kritik, prekladateľ, novinár, publicista, partner literárnej teoretičky a prekladateľky Zory Jesenskej, v čase citovaného biografického príbehu ešte stredoškólák, v (len nedávno vydanom) texte *Malá čítareň* opisuje niečo, čo by mohlo vyústiť do náhodného sexu medzi dvomi mužmi. Hľadá slová a jeho takmer bez nádychu plynúci prejav, charakteristický pre jeho texty vôbec, tu nadobúda podobu nervózneho opisu stretnutia dvoch mužov vo verejnom priestore. Vyjasňujú si svoje roly, stisnutím ruky, zrakom ohmatávajú svoje telá. Po prvých pár odstavcoch je čitateľke jasné, o čo ide, čo je tá „vec“. Z pohľadu rozprávača by vari bolo hlúpe ju nazvať homosexualitou – slovom, ktoré Rozner v čase písania svojich spomienok nepochybne poznal, ved' predsa, rozprávač a jeho interlokútor sa viac ráz videli, mohli si dôverovať. Kus takej patologizovanej identity nemal svoje miesto v prostredí malej verejnej čitárne. Rozner a onen „nízky muž“ boli súčasťou veľkej čitateľskej verejnosti, ktorá zdieľa porozumenie pre slová, načúva im. Aké je to pre Roznera prekvapenie, keď plynutie čítaného textu v uzavretom priestore čitárne naruší mumlanie, prehĺtanie slov, nepríťažlivo, nedbanlivo oblečeného muža na ulici! Pôvodne zrejmy svet zložený z textov a čitateľov sa pre rozprávača roztvára, presnejšie, on doňho padá, je „volaný“ a „unášaný“ smerom dole, do suterénu, do tmy. Ale Rozner vie, že nízky muž s vlhkými rukami, hocako nízky vôbec je, nie je „vinný“. O niekoľko strán ďalej napíše, že by ho podobne prekvapil aj obdobný návrh ženy, pravda, porozumel by mu skôr a jasnejšie by ho – v tom veku a na tom mieste – odmietol. Sám sa cíti zle, to oslovenie a „zoznámenie sa bez predstavenia“ vníma ako chúlостivú situáciu, v ktorej by mohol „nízkeho mužovi“ – ako ho opisuje v posledných vetách textu – preukázať istú civilnosť či vl'údnosť. Zoznámenie akoby Roznerovi poskytlo evidenciu o existencii takých tiel, takej sexuálnej praxe, ktorej „predstavovaním“ sa nechce zaoberať, a to ani v imaginácii, ani v performovaní vlastným telom. Zoznámenie mu poskytlo akýsi rámec pre nové skutočnosti, vyčírilo predstavy o možnostiach tela a

sveta. Vonkoncom nie je na mieste – či už kvôli riziku anachronizmu či možnému obvineniu z naivného biografizmu – posudzovať Roznera ako dákeho „homofóba“. Na subjektívnu, telesnú konštitúciu rozprávača síce naliehal onen „nízky muž“ a bol to on, „nízky muž“, ktorý konal – „volal“ ho, „ukázal rukou“, no rozprávač Rozner vidí, že tým, kto toho druhého inzultoval, bol vlastne Rozner sám. „... bolo by strašne trápne ho znova vidieť, musel by som sa zahanbene vyhýbať jeho vyčítavému pohľadu, lebo som pre neho nemal pochopenie, nevyšiel mu v ústrety, neurobil mu láskavosť, o ktorú ma požiadal,“ posudzuje sa rozprávač, ktorý napokon len ambivalentne rozoznával ľudskosť v náhodnom príchodze, v čitateľovi z malej čítárne. Ten ho chcel zatiahnuť niekam „spred očí ľudí“, tam, kde ľudia nie sú, kde ani jeden z nich by nemohol byť celkom človekom.

V Roznerovom texte jeho telo a telo jeho náhodného spoločníka pôsobia ako hlavní aktéri. Nemáme k nim bezprostredný prístup, telá v priestore, ich sympatie a antipatie sa stelesňujú, materiálne vytvárajú tak, ako ich produkuje rozprávačov text. Telo ako také nemožno uchopiť, filozofka a literárna kritička Gayatri Chakravorty Spivak doslova hovorí: „Vymedzenie tela ako takého nie je možné. Môžeme uvažovať o systéme tela, o hodnotovom kódovaní tela. Ale telo, telo ako také, nemožno myslieť a ja sa k nemu určite nemôžem vyjadriť.“ A hoci nás od začiatku 90. rokov, keď Spivak poukázala na túto problematiku uchopiteľnosti tela, delí dvadsať rokov, k uchopeniu tela ako takého sme sa nepriblížili. Je to pochopiteľné: Dichotómie štrukturujúce západné filozofické myslenie aj feministickú teóriu v nich naďalej operujú, a telo tak podľa filozofky Elizabeth Groszovej zostáva ich „konceptuálnou slepou škvrnou“. Telo! To určite nebude myseľ, mozog, premýšľanie. Predstavíme si skôr telesnú schránku a jej matériu oživujeme vnímaním, pocitmi, pohybmi. Kadiaľ však vedie hranica medzi touto schránkou a tým, čo ju rozpohybováva? Groszová v knihe *Miznúce telá* (ktorej úvodná kapitola vyšla v slovenskom preklade v časopise *Aspekt* 2/1997) tvrdí, že rozdelenie, „bifurkácia bytosti“, je najmä jej vnútorným *hierarchizujúcim rozčesnutím*, ktoré prikladáme ako šablónu na svet a opakujeme ho ďalej. „Telo je to, čo nie je myseľ, čo je odlišné od privilegovaného pojmu a iné ako privilegovaný pojem. ... Implicitne je definované ako niečo vzdorné, neposlušné, rozorvané, čo musí byť riadené a posudzované, o čom sa má rozhodovať; ako niečo, čo je iba náhodné, príležitostné voči definujúcim (určujúcim) charakteristikám mysle, rozumu alebo osobnej identity, a to v dôsledku svojej protikladnosti voči vedomiu, voči psyché a iným privilegovaným pojmom filozofického myslenia.“

1. Neodbytné telo: Butlerová číta Descartesa

Toto zásadné rozčesnutie ľudských bytostí na myseľ a telo – hoci bolo vo filozofii prítomné od antickej filozofie – dôsledne opísal René Descartes. Čo je však dôležité, túto dvojakú ontológiu ľudských bytostí preniesol na všetko, čo existuje. Svet sa má skladať z dvoch substancií – rozpriestranosti (*res extensa*) a mysle (*res cogitans*), pričom rozpriestranosť – príroda a myseľ – duša majú byť od seba celkom oddelené. Takáto dualistická predstava sveta však so sebou prináša neriešiteľné otázky o tom, ako vôbec tieto dve nezmieriteľné substancie interagujú. Pre Descartesa sa garantom možnosti ich komunikácie stane jedna časť tejto dvojice – myseľ, vedomie, duša – ktorá si môže byť istá len tým, že pochybuje, že ona sama vykonáva nejaký pohyb, ktorý vzťahuje k sebe samej. Niežeby vec rozpriestraná bola menej skutočná než vec myšliaca, ich ontologický status je podľa Descartesa rovnaký. Pre Descartesa je ale myseľ primárnejšia z hľadiska možnosti poznania; v titule svojej druhej meditácie v diele *Meditácie o prvej filozofii* explicitne hovorí, že „ju možno ľahšie poznať ako telo“. Poznať pritom neznamená spontánne si predstaviť, poznať znamená podrobne formulovať tvrdenia, vyvracať ich, a tvoriť tak základy pre pevné a trvalé výsledky vedy. Descartes uvažuje, že ak by o tom, kto je, mal premýšľať spontánne, predstavil by si, „že má[m] tvár, ruky, ramená a celý ten stroj údov, ktorý pozorujeme aj na mŕtvoľe a ktorý [som] nazýval telom“ a toto telo by potom bolo rozhybané dušou. Prostredníctvom úvah o zlovoľnom klamárovi, náročky ho zavádzajúcom na jeho ceste za poznaním pravdy, Descartes dospieva k tomu, že istý si môže byť len svojím pochybovaním, svojím myslením, tým, že aj keď pochybuje, vždy je to on, kto vykonáva tento akt pochybnosti. Preto je len

„vec myslíaca ...vec pochybujúca, rozumejúca, tvrdíaca, popierajúca, chcejúca, nechcejúca, ako aj predstavujúca si a cítiaca“.

Táto otázka bude znieť na prvý pohľad nepravdepodobne, ale nie sú aj niektoré feministické teoretičky svojím spôsobom karteziánkami? Nepripisujú vo svojej kritike prirodzenej existencie biologického pohlavia – teda toho, čo je rodovým zvýznamnením tela – privilegované miesto tomu, čo v jazyku postštrukturalistických teórií zastupuje myseľ, t. j. jazyku a diskurzu? Nie je radikálne spochybnenie toho, že pohlavie je 'v tele' a rod 'v jazyku či kultúre' a že medzi nimi existuje komplikovaný vzťah diskurzívnej produkcie, vlastne totalizujúcim vysvetlením existencie pohlavia a tela prostredníctvom rodu, jazyka, kultúry, konštruovanosti?

Feministická a queer teoretička, politická filozofka Judith Butlerová sa tomuto vzťahu materiálnosti tela a jazyka venuje v eseji, ktorej titulom sú slová z Descartovej prvej meditácie: „Na základe čoho by sa [však] dalo poprieť, že tieto ruky a toto telo nie sú moje [...]“? Butlerová berie vážne kritiku často mierenú na teoretičky raziace cestu diskurzívnej produkcii rodu aj tela, ktoré hovoria, že v týchto teóriách to môže vyzeráť aj tak, akoby telo vzniklo z ničoho, *ex nihilo*. Alebo presnejšie, berie vážne tú námietku, ktorá ju obviňuje z lingvisticizmu či lingvistického monizmu, t. j. z tvrdenia, že „to, čo je konštruované jazykom, je tiež jazykom, že predmetom jazykovej konštrukcie nie je nič iné než jazyk sám“. Na to, aby Butlerová tieto podozrenia z lingvistického monizmu vyvrátila, zdanlivo paradoxne dekonštruuje Descartovu prvú meditáciu. Chce ukázať, že tento text je záznamom introspektívneho skúmania a je aj praxou, cvičením mysle, ktoré však môžeme poznať len v podobe textu, zápisu. Filozofke ide o to, aby v Descartovom texte našla telo, ktoré Descartesove úsilie po stanovení primárnosti mysle neustále prenasleduje. Podľa Butlerovej Descartes nedokáže telo uzavrieť ani vymedzením akoby laboratórnych či skôr rituálnych podmienok svojej práce. Keď čitateľky a čitateľov v úvode svojich *Meditácií* uvádza do svojho premýšľania časovým aj priestorovým oddelením od všetkého, čím bol vo svojej biografii predtým, od všetkého, čo ho obklopuje a hovorí – „[d]nešného dňa som sa teda šťastne zbavil všetkých starostí a našiel si nerušený voľný čas. Odchádzam sám do ústrania. S vážnosťou a slobodne sa budem venovať všeobecnému vyvracaniu svojich názorov[...]“, snaží sa tak vytvoriť fiktívne, meditatívne 'ja', ktoré by nereferovalo na nič iné než na seba v danej meditácii.

Butlerová však ukazuje, že sa mu to nedarí. Zameriava sa predovšetkým na slovo „tu“ v nasledujúcom citáte: „Ale aj keď nás zmysly pri vnímaní nepatrných alebo vzdialených predmetov občas klamú, predsa je veľa takého, o čom vôbec nemožno pochybovať, aj keď pochádza z tých istých prameňov. Napríklad, že som teraz *tu*, sedím pri kozube, som zahalený do zimného plášt'a, rukami sa dotýkam tejto knihy a podobne.“ Hoci by Descartes chcel svoju meditáciu uzavrieť do vymedzeného priestoru a času, deiktické, ukazovacie zámeno „tu“ odkazuje na mimojazykový kontext, ktorý do Descartovho uvažovania vnáša nejasnosť. Kde je toto „tu“? Je to „tu“, kde sme my, alebo „tam“, kde bol Descartes? Descartovo „tu“ ukazuje na jeho figuratívne 'ja' a napokon aj na materiálne telá jeho čitateľiek a čitateľov.

V súvislosti s performatívnou teóriou rodu Judith Butlerovej, ako ju formuluje v *Tramptách s rodom* (v slovenčine vyšla v preklade Jany Juráňovej v roku 2003 vo vydavateľstve Aspekt) a po nich nasledujúcej práci *Bodies That Matter*, je však dôležitejšie, že subjekt, ktorý utvára Descartes, je – podobne ako na to poukazuje Butlerová – tvorený prostredníctvom opakovania, iterácie. Aby Descartovo meditatívne ja neupadlo do starých názorov, klamlivého spánku, zvykov, ktoré ho ako dôverčivého človeka ovládajú, musí meditáciu vykonávať ako opakujúce sa cvičenie. Doslova hovorí: „Treba sa starať, aby som to mal stále na pamäti,“ – musí si pamätať, že sú takí, ktorí spochybňujú existenciu Boha. A preto – tvrdí Butlerová – Descartes svoju meditáciu zapíše, a to, čo sa usiloval zavrhnúť, vpíše do svojho textu. Descartes sa telo z *Meditácií* snaží vytesniť, a pritom ho do textu opakovane vpisuje.

2. Vzťahy tel a politických telies: metafora/metonymia

Elizabeth Groszová vo svojej práci *Miznúce telá* píše, že „filozofia sa vždy pokladala za disciplínu, ktorá sa primárne alebo výlučne zaoberá ideami, pojmami, rozumom, usudzovaním – čiže výrazmi zreteľne rámcovanými konceptom mysle, výrazmi, ktoré marginalizujú alebo vylučujú zohľadnenie tela.“ To nepochybne platí pre základné rámcovanie filozofie, ktoré sa azda viac stotožňuje s kánonom Descarta než Spinozu a najmä s jej – dnes v anglo-americkom filozofickom svete určite kráľovskou disciplínou – náukou o poznaní, epistemológiou. Ale v tej časti novovekej filozofie, ktorá sa zaoberala spoločnosťou a politikou, hralo telo ústrednú rolu. Niekedy viac explicitnú, inokedy menej. Ak aj Descartes jednými dvermi vykázal telo von, v tom istom čase sa do budovy filozofie telo vlámalo späť oknom.

Predovšetkým, 'dvojníkom' tela sa v teóriách sociálnej zmluvy stalo 'politické teleso'. (V angličtine, nemčine aj francúzštine mimochodom doslovne tiež 'politické telo' – o peripetiách prekladu tohto pojmu písal v čísle časopisu *Anthropos* venovaného telu Miroslav Marcelli.) Politické teleso si v týchto teóriách možno predstaviť ako diskretnú entitu, ktorá je rozdelená na časti vládnuce a ovládané. Ak zoberieme za slovo austrálsku filozofku Moiru Gatensovú, obraz politického telesa môžeme situovať do dvoch hier reprezentácie. Telo je voči politickému telesu buď vo vzťahu metaforu, alebo vo vzťahu metonymie.

V prvom prípade sa obraz moderného politického telesa buduje podľa ľudského tela ako svojho modelu či vzoru. Teoretici zmluvy v 17. a 18. storočí už neargumentovali prirodzenosťou monarchickej politickej moci. Ak ju obhajovali, tak celok, ktorý riadila, bol umelým výtvorom, dôsledkom konvencie, dohody ľudí, a nie vecou prirodzenosti či božieho určenia. Podľa Moiry Gatensovej bolo politické teleso ľudským výtvorom, artefaktom, reprezentáciou tvorivej moci človeka analogicky k tomu, ako bol zase človek reprezentáciou tvorivej moci boha.

Korešpondenciu medzi časťami a funkciami ľudského tela na jednej a časťami a funkciami politického telesa na druhej strane môžeme názorne sledovať v prípade Hobbesovho Leviathana: „Vždyť umění vytváří onoho velkého LEVIATHANA zvaného SPOLEČENSTVÍ (*commonwealth*) nebo STÁT (*state*), latinsky CIVITAS, jenž není nic než umělý člověk, byť větší a silnější než člověk přirozený, k jehož ochraně a obraně byl zamýšlen. *Suverenita* je jeho umělá *duše*, dávající celému tělu život a pohyb; *soudci* a jiní soudní a výkonní *úředníci* jsou umělé *klouby*, *odměny a tresty*, jimiž je každý kloub a úd spojen se sídlem suverenity a veden k plnění své povinnosti, jsou *nervy*, které činí totéž v přirozeném těle. *Majetek* a *bohatství* všech jeho členů jsou jeho *síla*; *salus populi, bezpečnosti lidu*, je jeho *práce*; *rádci*, kteří mu předkládají všechno, co potřebuje vědět, jsou jeho *paměť*; *ekvita* a *zákony* jsou umělý *rozum* a *vůle*; *svornost* je *zdraví*, *vzpouora* je *nemoc*, *občanská válka* je *smrt*. Konečně *dohody* a *úmluvy*, jimiž byly části tohoto politického tělesa zprvu vytvořeny, sestaveny a sjednoceny, připomínají ono: *Fiat...!* neboli: 'Učiňme člověka!' vyslovené Bohem při stvoření.“

Moira Gatensová a podobne aj Carole Patemanová sa pýtajú, kde sú v tomto obraze ženy. Nemalo po tomto prvom „fiat!“ – urobme človeka-politické teleso-Leviathana-muža – podobne ako v božom stvorení nasledovať stvorenie umelej Evy, ženského Leviathana – 'Leviathanky'? Alebo ženy predsa len patria medzi „človeka prirodzeného“, na ktorého obranu vznikol Leviathan? Zamĺčanú časť príbehu sociálnej zmluvy, ktorú vykladá Carole Patemanová v knihe *Sexuálna zmluva* (v roku 2000 vyšla v slovenskom preklade Ľuby Hábovej vo vydavateľstve Aspekt) nebudem teraz opakovať. Možno ju zhrnúť do konštatovania Moiry Gatensovej, že „moderné politické teleso sa ženskými telami živilo, konzumovalo ich“. Ženy boli ako Jonáš v bruchu veľryby, do politického telesa boli inkorporované, ale zostali v ňom neviditeľné. Ako to metaforicky opisuje Moira Gatensová v práci *Imaginary Bodies*, „ženy slúžili vnútorným orgánom a potrebám tohto umelého tela, uchovávali v ňom život, jednotu a integritu, nahrádzali časti jeho tela, ale túto ich činnosť nikto nikdy nevidel“. Dôsledok tejto inkorporácie žien v politickom telese je dvojaký. V prvom rade, Leviathan ženské telá spravuje, kontroluje, reguluje bez

toho, aby sa prípadná rezistencia ženských tiel voči nemu dala vôbec zaregistrovať. Okrem toho si Leviathan udržiava rovnakosť a jednotu; nerozoznáva rozličnosť svojich častí (presnejšie, nerozoznáva inú než funkcionálnu rozličnosť, substanciálna rozličnosť je preňho neznáma). Gatensová to hovorí jednoznačne: Náš politický slovník pozná len „jeden hlas: hlas, ktorý prehovára len z jedného tela, jedného rozumu, z jednej etiky“.

Druhým významom 'reprezentácie' je metonymický vzťah medzi politickým telesom a telom, t.j. pýtame sa v ňom na to, „koho telo má nárok na to, aby bolo reprezentované politickým telesom, korporáciou“. Podľa Gatensovej to určite nie je suma všetkých žijúcich tiel. Telá, ktoré sa stanú pre politické teleso emblematickými, sú starostlivo vybrané. Podmienkou pre to, aby mohli politické teleso zastupovať, je to, či sa preň – aspoň symbolicky, aspoň časťou tela, aspoň časťou svojich fyzických, telesných síl – obetujú. Abrahám pre vznik svojho vzťahu s bohom obetoval predkožku, mladí muži ešte pred niekoľkými rokmi obetovali rok-dva svojich životov v povinnej vojenskej službe. Akú obeť mohli priniesť politickému telu ženy, aby aj bola uznaná a aby sa ony mohli stať plnoprávnymi členkami politického spoločenstva? V rokoch zápasu za volebné právo ženy hľadali náprotivok riskovania mužského tela vo vojne, a našli ho v riskovaní svojich životov v rodení detí. Na prelome 19. a 20. storočia sa tak zrodila idea patriotického materstva. Hoci v tejto predstave je už telo žien explicitne prítomné, kladie aj otázku: Mali by sme si želať, aby to bola idea zdravých reprodukčných orgánov, ktorá bude legitimizáciou prítomnosti žien v politickom spoločenstve?

Tieto historické reprezentácie sa môžu vidieť historickými vari len tým, ktorí nesledujú predvolebné kampane, nevšímajú si vizuálnu, metaforickú predstavivosť, ktorá usúvzťažňuje telá občanov a občianok s poriadkom, ktorého súčasťou sú, a s ľuďmi, ktorí ich chcú zastupovať. Pritom z pohľadu priznaných občianskych práv liberálno-demokratické štáty do seba inkorporovali mnoho 'iných' tiel – ženy, námezdných pracujúcich, cudzincov, nevoľníkov, otrokov. Moira Gatensová sa však príznačne pýta, zmenilo sa v dôsledku vstupu či politického sprítomnenia týchto ľudí aj politické teleso? Stalo sa toto teleso „polymorfným“?

Potom, čo predstavím telo ako predmet a nástroj rôznych mocenských pôsobení, sa vrátim práve k tejto otázke: Ak liberálno-demokratické štáty v ostatnom storočí, či presnejšie v ostatných desaťročiach, rozširovali občianstvo na čoraz väčšie množstvo tiel, aký model či obraz tela potom napomôže demokratizáciu politickej reprezentácie? Odpoviem na ňu inak, než navrhuje Gatensová – telo nepredstavím ani ako polymorfné, ani ho nerozdelím na dve telá, podľa pohlavnej odlišnosti, ako to robia viaceré feministické teoretičky.

3. Vzťahy tiel a moci: suverenita, disciplína, biomoc

Keď teraz obraciam našu pozornosť na vzťah tela a politického telesa, nehovorím – ako som pripomínala na začiatku – o 'tele ako takom'. Telo je – ak budeme sledovať Foucaulta – nástrojom subjektívácie, t.j. dvojsmerného pohybu stávania sa subjektom a stávania sa subjugovaným, podriadeným. Subjektivita, ktorá sa vytvára v priesečníkoch rôznych typov moci, je subjektivitou stelesnenou. Telo – hocako materiálne sa nám môže zdať vo svojich normalizovaných pohyboch, gestách vymedzených disciplínou – je skôr hraničným pojmom. Je rozhraním, ktoré sa materializuje a uvádza na scénu vtedy, keď sa doň vtláča istá politická anatómia.

S priliehavou schémou pre vysvetlenie subjektívácie, stelesnenia a mocenských vzťahov prišiel Foucault vo svojich prednáškach v roku 1978 (Foucault, 2007). Hoci – asi vďaka rozšírenosti konkrétnych prekladových diel na Slovensku – býva stotožnený najmä s opisom disciplinárnej moci, ktorú rozviedol v práci *Dozerať a trestať* – v uvedených prednáškach *Security, Territory, Population* Foucault predstavuje – nazvime to – triangulačnú metódu. Uvažuje o typoch moci a riadenia spoločnosti, ktorými sa zaoberal dovtedy a tvrdí, že jeden typ moci nevylučuje druhý, ale tieto koexistujú. Vedľa seba teda máme typ moci suverénnej, ktorá rozhoduje o živote a smrti svojich

subjektov, ďalej moc disciplinárnu, ktorá reglementuje a riadi indivídua najmä prostredníctvom inštitúcie uzatvárania, inkarcerácie, a napokon tzv. governmentálnu moc či biomoc, ktorej predmetom je populácia, optimalizovanie jej životaschopných funkcií vo veľkom meradle a zároveň aj vhodne pre indivídium.

Pritom, ako zdôrazňoval pred tridsiatimi rokmi Foucault, väčšina politickej teórie ignoruje problematiku disciplinárnej moci a biomoci, resp. governmentality. Politické teleso naďalej vidí ako monarchu, ktorého žiadna revolúcia doposiaľ nepopravila. Pritom práve to je to, čo treba spraviť v politickej teórii – politické teoretičky a teoretici musia odťat' kráľovi hlavu, spochybnit' suverénnu moc, ktorá jedným gestom rozhoduje o bytí a nebytí, živote a smrti. Potom sa ukáže, že mocenské vzťahy v ostatnom čase neurčujú oprávnenia, ale technológie, neurčuje ich ani právo, ale normalizácia, ani trest, ale kontrola. Spolu so zmenou mocenských vzťahov sa teda mení aj ich metaforický obraz v ľudskom tele – moc už nie je sústredená v jednotnom a autonómnom tele suveréna riadeného hlavou, ale skôr v decentralizovanej sieti vzťahov medzi individualizovanými a normovanými subjektami.

Ako alebo prečo vôbec došlo k narušeniu suverénnej moci? Foucault a napr. aj jeho feministická historicko-materialistická kritička Silvia Federiciová rozvoj disciplinárnej moci spájajú so vznikom globálneho kapitalizmu. Pre rané spôsoby kapitalistickej výroby bola zásadná disciplinácia tela, jeho inštrumentalizácia. Širšie Foucault objavovanie sa a vzostup disciplinárneho modu mocenského pôsobenia situuje do procesov vznikajúcich moderných inštitúcií, ktoré majú aj svoju 'temnú' stránku. Sú zviazané so svojím miestom výkonu v škole, armáde, nemocnici, väzení, manufaktúre. Predmetom a cieľom moci sa tam stáva novoobjavené telo, situované do dvoch diskurzívnych registrov – anatomicko-metafyzického a technicko-politického. Na pomedzí vedenia (opisu fungovania tela a jeho vysvetlenia) a moci (ktorá sa postará o podrobenie a využitie) vyvstáva „užitočné telo a pochopiteľné telo“, t. j. poslušné telo – telo poslušné vedeckej analýze a dostupné manipulácii. Podstatným preň je aktívna práca „vzťahu, ktorý ho v jednom a tom istom mechanizme robí tým poslušnejším, čím je užitočnejšie a naopak.“

Foucaultov opis vzniku euro-amerických inštitúcií disciplinujúcich telá a duše moderných subjektov – nemocníc, škôl, tovární a väzení – je však len jednou časťou príbehu a treba dodať – len jednej množiny globálnych tiel. V prvom rade, Foucault vo svojom opise disciplíny celkom vynechal telá žien. Viacero feministických teoretičiek sa túto absenciu pokúsilo v 90. rokoch kompenzovať použitím mriežky disciplinarity na opis rituálov, normalizujúcich praktík, ktorými ženy produkovali svoju feminitu v ostatných desaťročiach. Napr. feministická fenomenologička Sandra Lee Bartkyová v práci *Femininity and Domination* tieto disciplinárne praktiky zahŕňa do troch kategórií: tie, ktoré produkujú telo istej veľkosti a celkovej konfigurácie (predovšetkým diéty a cvičenie); tie, čo z neho vytvárajú istý špecifický repertoár gest, póz a pohybov ('dámsky' spôsob chôdze a sedenia, napr. aj vystupovania z auta, ktoré sú podmienené už voľbou oblečenia a obuvi a majú dať vyniknúť 'ženskosti') a napokon také, ktoré sú namierené na predvedenie tohto tela ako zdobeného povrchu (kozmetická úprava tváre a výber oblečenia, ktorými vraj máme vyjadriť našu 'individualitu'). Celkom určite je potrebné disciplinárnu moc udržiavať ako súčasť inštrumentária nášho chápania moci, tvorby subjektov a tiel. Táto aktualizácia však odsúva našu pozornosť od historických zlomov a premien, ktorými modality moci prechádzali v minulosti.

Feministický a zároveň historicko-materialistický pendant k Foucaultovi ponúka Silvia Federiciová v knihe *Caliban and the Witch*. Podľa nej je telo – aj ženské telo – celkom ústredné pre kapitalistickú výrobu. Federiciová píše, že „[...] telo bolo a je pre ženy v kapitalistickej spoločnosti tým, čím bola pre mužských námezdných pracujúcich továrň; bolo pre ne hlavným miestom ich vykorisťovania aj ich odporu. Ženské telo sa čoraz viac dostávalo do područia, bolo privlastňované štátom a mužmi a nútené k tomu, aby fungovalo ako prostriedok pre zaistenie reprodukcie a akumulácie práce.“ Diktátu užitočnosti sa mali podriaďiť aj telá žien. Potom, čo v 16. storočí merkantilistická ekonómia začala bohatstvo štátu odvodzovať od veľkosti jeho populácie, sa ženské telá stali továrňami na výrobu

potrebnej pracovnej sily. A tejto schopnosti tiel bolo potrebné sa zmocniť a vedieť ju riadiť. Tlak na rodenie detí sa v západnej Európe ešte zvýšil po demografickej kríze v 16. storočí. Ženy – liečiteľky, vedmy, pôrodné babice – sa svojho nadobudnutého vedenia a kontroly v oblasti ženskej sexuality a rodenia detí nevzdávali ľahko. Vznikajúci štátny aparát s dômyselným rozvíjajúcim sa systémom správy obyvateľstva sa pôrodné babice snažil zmeniť na policajtky a trestal tie, ktoré sa novému poriadku vzpierali. Bedlivým okom mali sledovať matky a nedopustiť usmrtenie novorodenciat.

Druhou časťou príbehu, ktorá by mala doplniť chápanie vzniku disciplinárnej moci a potom aj biomoci, je pochopenie spojitosti medzi vznikom tovární, faktórií a koloniálnym otroctvom. Kritická teoretička Susan Buck-Morssová vo svojej oceňovanej knihe *Hegel, Haiti and Universal History* tvrdí, že to, čo sa osvedčilo v kolóniách, sa v kapitalistickej výrobe uplatňovalo aj v továrňach. A naopak, keď napr. haitská ústava v roku 1801 (dvanásť rokov po začatí Veľkej francúzskej revolúcie!) zrušila rasovú segregáciu, aj tak sa rasová nadradenosť, ktorá bola potrebná pre hladkú výrobu cukru, podarilo udržiavať zavedením vojenských disciplinárnych techník v tzv. agrárnom militarizme.

V ostatných desiatich rokoch sa objavila nová paradigma premýšľania o mocenských vzťahoch, subjektoch a telách. Viaceré teoretičky a teoretici tvrdia, že ani jeden zo spomínaných opisov mocenských vzťahov a v nich konštituovaných subjektov a tiel, už dnes neplatí. Ak je napr. podľa politickej filozofky Chantal Mouffeovej vôbec možné hovoriť o suverenite, tak len ako o impériu, suverenite bez hraníc, deteritorializovanej suverenite vládnucej celému svetu. Spoločnosti prešli od disciplinárneho ku kontrolnému usporiadaniu, ktoré sa odvíja od premeny kapitalizmu. Podľa Gillesa Deleuza, ktorý o nástupe kontrolnej spoločnosti píše aj v slovenčine publikovaných textoch *Postskriptum o kontrolných spoločnostiach a Kontrola a stávanie*, kapitalizmus výrobu často „odsúva na perifériu, do tretieho sveta... Je to kapitalizmus nadprodukcie. Už nenakupuje suroviny a nepredáva hotové výrobky: nakupuje hotové výrobky alebo montuje dohromady súčiastky... Tento kapitalizmus sa už nesústreďuje na výrobu, ale na výrobok, t.j. na predaj a trh.“ Dominantným typom práce je práca komunikatívna, kooperatívna, afektívna, taká, ktorá tvorí bohatstvo z predaja istého regulovania a sprostredkovania života, jeho zažívania, dobre strihnutého individualizovaným potrebám spotrebiteľiek a spotrebiteľov. A hoci to vyzerá tak, že v nemateriálnej a afektívnej práci kontrolných spoločností sa tvorí niečo nové, podľa Gillesa Deleuza sa skôr donekonečna komunikuje a v záujme zvýšenia efektivity aj transparentnej kontroly sa reformuje či reguluje. „V režime kontroly nikdy nie je nič dokončené.“ Kým disciplinárne spoločnosti potrebovali identifikovať individuum v mase ľudí, v kontrolných spoločnostiach už táto dvojica masa – individuum nefunguje. Z diskrétného jednotlivca sa – Deleuzovými slovami – „stali ´dividua´ a z nás vzorky, údaje, trhy alebo ´banky´.“ Americká kultúrna vedkyňa Jasbir Puarová v knihe *Terrorist Assemblages* tvrdí, že spojivom medzi dividuom a masou je profil: „Profil ustanovuje individuum prostredníctvom jeho vrstvenia v mnohých populáciách. Naozaj nejde o komunity, spoločenstvá; toto priradenie k dehumanizujúcej populácii a nie k vzájomnosti spoločenstva je naozaj príznačné.“

Jasbir Puar ďalej sleduje, ako sa donedávna zatvárané a normalizované populácie – napr. teplí muži a ženy – v Spojených štátoch amerických stávajú dobrými liberálnymi subjektmi. Trik štátnej moci spočíva v tom, že v tom istom momente, v ktorom isté populácie emancipuje, iné podriadi. Kým napr. v ostatnom desaťročí teplí muži v USA získali dekrimináciou sodomie právo na súkromie, v tom istom čase ho celá populácia moslimov – mužov – podozrivá z terorizmu začala strácať. Sledovací aparát štátu rezignoval na prezumpciu nevinoty a zacielil sa na identifikovanie podozrivých jednotlivcov na základe ich rodových, rasových, etnických, náboženských identifikácií. Ak ich už na základe sledovania podľa takejto diskriminačnej identifikácie priamo nezatvoril do detenčných zariadení, vytvoril prinajmenšom asambláž sledovania, v ktorej celá spoločnosť participuje na monitorovaní, sebamonitorovaní, kalkulovaní, počúvaní podozrivých slovných spojení. Regulácia sa presunula na úroveň drobných úkonov individua, aspektov správania, cítenia, videnia. Podľa výskumu Puar aj newyorská polícia zmenila spôsob sledovania: detailný (a diskriminačný) profil potenciálneho teroristu

nahrádza súborom šiestich širokých charakteristík jeho pravdepodobného správania a pocitov, ktoré v tom, kto s ním zdieľa priestor, vyvoláva.

Keď teda Puarová hovorí o afektívnom obrate vo viacerých disciplínach, spolu s Gillesom Deleuzom, Brianom Massumim a Patriciou Cloughovou hovorí o afektoch, ktoré k telám priliehajú, zretazujú a oddeľujú telá najmä preto, lebo sú predmetom sledovania. *Afektívne telo* je tak len jedným aspektom mnohorakého tela, ktoré je okrem toho aj excesívne vo svojom rasovom a sexuálnom určení a ako súbor premenných, získaných prostredníctvom sledovania a uložených v databázach o populácii, je zase *telom dátovým*. Základnými schopnosťami takéhoto tela je jeho kapacita preto, aby bolo sledované, a „kapacita kapacity“ byť sledované, t.j. kapacita tvoriť a regenerovať telá, ktoré budú môcť byť sledované.

4. Chúlostivé telá, možnosti politiky

Vo svojich záverečných poznámkach v stručnosti rozvinem dve úvahy: Po prvé, že politika sa silne viaže na figuráciu, materializáciu, stelesnenie subjektov, ktoré v nej vystupujú a že pri uvažovaní o možnostiach politiky je potrebné s týmto vzťahom rátať a možné figurácie sa pokúsiť rozoznávať. Po druhé, normatívny účinok predstáv o subjektoch a telách nás môže motivovať k tomu, aby sme túto normatívnosť zobrali vážne a – ak je to možné – podmienky formulovania, modelovania subjektov a tiel opísali tak, aby umožnili minimalizovať nespravodlivosť, ktorá sa na nich deje. Takáto možná formulácia podmienok tvorby subjektov by mala vedieť vziať do úvahy globálnu cirkuláciu tiel, to, čomu sa venujú napr. Jasbir Puarová a Judith Butlerová. Mala by vziať do úvahy fakt, že politická emancipácia jedných sa často deje na úkor druhých. Táto asymetria a nespravodlivosť býva ľahko prehliadnuteľná – politická správa populácií sa deje na rôznych miestach sveta, vzťahy medzi populáciami vonkoncom nemusia byť zrejme na prvý pohľad, sú súčasťou širších ideologických projektov.

Aby som rozvinula prvý bod: politika sa – zdá sa – doposiaľ neobišla bez figurácie svojich subjektov. Jacques Rancière tvrdí, že v politike vlastne nejde o nič iné než to, aby sa subjektmi stali tie a tí, ktorí nemajú hlas, ktorí na scénu politiky doposiaľ nevstúpili. Ako píše Rancière v *La Méésentente*, „politika je predovšetkým zápasom, v ktorom ide o existenciu spoločného javiska a o existenciu a status tých, čo sú na ňom“. Politika je teda nevyhnutne zviazaná s reprezentáciou, ak sa niečo stáva politickým, vstupuje do spoločného priestoru verejných záležitostí a v tomto priestore sa môže iným javiť a môže v ňom konať. „... javisko existuje pre potreby hovorcu, ktorý toto javisko spočiatku nevidí a ani ho vidieť nemôže, lebo v skutočnosti neexistuje.“ Jednotlivé strany zápasu, konfliktu pred konfliktom samotným neexistujú. Politika sa vytvorí až tým, ako si uzurpujú moc a vystúpia, aby prehovorili o nespravodlivosti, ktorou sú postihnutí. Konkrétnu figuráciu, konkrétny subjekt, ktorý vystúpi ako politický, nemožno vopred určiť, opísať jeho predstavovaný obraz. Ak sa nám zdá, že niečo takéto sa v teórii deje, je to väčšinou vtedy, keď sa už politický konflikt odohráva a teória je ho schopná opísať a sprostredkovať ďalej. To bol podľa Lindy Zerilliovej aj prípad figúry 'drag', osoby mužského rodu, ktorá sa prezlieka do ženských šiat a ktorú v *Trampotách s rodom* predstavila Judith Butlerová ako príkladný neposlušný subjekt, prekračujúci určenia striktné heteronormatívnej rodovej matrice. K druhému bodu: Judith Butlerová vo svojej ostatnej knihe *Frames of War* zvažuje práve toto – ako to, že smrť niektorých ľudí, ich zranenie, sa ako smrť ani zranenie nechápe. Podľa Butler potrebujeme vytvoriť novú ontológiu tela, v ktorej by bola obsiahnutá prekérnosť, zraniteľnosť, chúlostivosť tiel, ich vzájomné prepojenie, odhalenosť, túžba aj nárok na to, aby boli súčasťou spoločnosti. Bytie takéhoto tela je vždy telom, ktoré je dané napospas druhým, je vystavené normám, takému „sociálnemu a politickému usporiadaniu, čo sa historicky vyvinulo tak, aby maximalizovalo zraniteľnosť, prekérnosť jedných a chúlostivosť druhých zase minimalizovalo“. Je zrejme, že ontológiu takéhoto tela nebude nikdy možné vytvoriť v izolovaných, laboratórnych podmienkach, v akých sa ju snažil vytvoriť Descartes. Podobá sa skôr návrhu feministickej politiky tela, ako ju na začiatku 90. rokov vo svojej formatívnej eseji z knihy *Miznúce telá* nastolila Elizabeth Groszová. Feministická predstava tela podľa

nej musí zohľadniť jednak to, že ľudské telá naďalej „ostávajú nepoznanými“ (nepoznáme ich neredukovateľné neurofyziologicalké a psychologické dimenzie a vzťahy medzi nimi) a aj to, že popri úsilí o integráciu a kohéznosť zároveň vytvárajú „fragmentárnosti, nalomenia, vymknutia sa, a tak orientujú telá a časti tiel smerom k iným telám a k iným častiam tiel“.

Pre Butlerovú je dôležité to, že prekérne subjekty rozoznávame vždy na pozadí, vo vnútri, na hraniciach alebo mimo istých rámcov či rámov. To, že vidíme nejaké subjekty, registrujeme ich (aprehenziou), rozoznávame ich a uznávame, nám umožňuje práve rámec. Ten istý rámec však iné telá a subjekty aj zneviditeľňuje. Rámec je „normatívnou inštanciou“, okrem toho, že vytvára normované subjekty a reality, zároveň vytvára aj svoje „iné“ – je to to, čo v reprodukcii normy zlyháva, no môže získavať figurálnu formu.

Hoci Butlerová má – ako znie názov jej knihy – na mysli „rámce vojny“, t.j. vojen, ktoré vedú Spojené štáty americké v Afganistane, Iraku a ktoré zasahujú mnohé ďalšie miesta, ani my po príklady figurácií, ktoré sa ocitajú mimo bežných rámcov vnímania sveta, nemusíme chodiť ďaleko. Čo všetci tí, ktorých napr. český mediálny diskurz, strana Veci verejné aj tzv. zdravý sedliacky rozum nazývajú „nepriateľskými“ – bezdomovci, Rómovia, squatter, chudobní ľudia? Čo tzv. „sociálne odkázané spoločenstvá“, ktoré majú akoby politicky korektne označovať desaťtisícové segregované populácie Rómov a Rómkov? Alebo migranti a migrantky, ktoré zomierajú na ukrajinsko-slovenskej hranici, hranici ´pevnosti Európa´ a ktorých život – a smrť – zostávajú bez adekvátnej reprezentácie. Ak by sme mali hľadať telá, životy, za ktorými sa nesmúti, ak by sme mali hľadať telá, ktoré zomreli, ale nevykonali pre nikoho obeť a preto nemajú ´cenu´, myslím, že by sme mohli zájsť práve na tieto miesta – ako sa písalo v jednom článku v jednom slovenskom denníku – „tam, kde pochováme nelegálnych migrantov“. Títo mŕtvi zostávajú bez reprezentácie. Pokiaľ sa udalosti súvisiace s ich smrťou zobrazujú, nadobúdajú podobu zástupcov cirkevnej alebo svetskej moci v konkrétnych dedinách. Vo finančne podvyživených obciach na východe Slovenska sa stávajú bremenom, s ktorým sa treba vysporiadať – zaplatiť pohreb, dôstojne – hoci bez trúchlenia – pochovať.

Rámec nie je nemenný, stabilný. Hoci na jednom mieste drží, na inom mieste sa môže celkom rozpadnúť. Keď Slovenská republika na konci roku 2007 vstupovala do schengenského priestoru, médiá venovali veľkú pozornosť zabezpečeniu východnej hranice Slovenska s Ukrajinou. Denník SME na svojej webovej stránke vtedy zverejnil zábery nelegálnych migrantov prekračujúcich hranicu. Obraz, ktorý vytvorila monitorovacia technika a ktorý mal slúžiť na sledovanie a následnú detenciu migrantov, sa na webe denníka stal akoby detektívnym dobrodružstvom malých skupiniek ľudí. Zo záznamu sledovacej techniky suverénneho štátu sa stal akoby zábavný príbeh odohrávajúci sa – pravdepodobne pre zväčšenie zábavy – pod rúškom noci. Dalo by sa túto situáciu, situáciu týchto tiel prerámcovať inak? Dalo by sa preniesť rámec do nového kontextu a umožniť tak ľuďom, ktorí – presne ako hovorí Deleuze – už nie sú zatvorení, ale *zadĺžení* (keď platia tisíce dolárov za to, aby sa dostali do západnej Európy) byť súčasťou toho, čo vnímame ako politické teleso? Nepochybujem o tom, že to je možné.

Nádej vo mne vzbudzuje aj text Jána Roznera, ktorý som uviedla na začiatku. Predstava náhodného sexu, tichá ponuka či prosba muža rozprávačovi ´prehádzali rámce´ – cítil, rozpráva o tom, že jeho telo, jeho existencia spolu s telom a životom jeho spoločníka sa nachádza na hranici ľudskosti. Štíti sa jej, štíti sa toho, aby prestal byť človekom. Napokon ale uzná svojho interlokútora ako človeka, voči ktorému je v etickom vzťahu, má voči nemu istú povinnosť, hoci želanie svojho spoločníka splniť nevie. Rozprávač sa nehanbí za svoju možnú účasť na sexuálnom akte, ktorý nebol sankcionovaný a normatívny. Stud, ktorý Rozner v závere textu opisuje, je studom človeka, ktorý na moment prestal vnímať zraniteľnosť a chúlitosť tela, života toho druhého. „... bolo by strašne trápne ho znova vidieť, musel by som sa zahanbene vyhýbať jeho vyčítavému pohľadu, lebo som pre neho nemal pochopenie, nevyšiel mu v ústrety, neurobil mu láskavosť, o ktorú ma požiadal.“

Text bol prednesený 4. novembra 2010 v Slovenskej národnej galérii v Bratislave ako súčasť sprievodných podujatí k výstave Holé baby (5. október – 28. november 2010, Slovenská národná galéria Bratislava; kurátorka: Petra Hanáková; autorky textov k výstave: Jana Cviková, Jana Juráňová; grafický dizajn výstavy: Eva Filová).

Pôvodne vyšlo v časopise OS – občianska spoločnosť, 1/2011 – Rovnosť a rod, s. 10 – 28. Dostupné na <http://www.magazinos.sk/OS/Archiv/Rovnost-a-rod/Rovnost-a-rod/Cie-tela-zavazia>.

